

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

АНЦУПОВА Тетяна Олександрівна

УДК 341.176(4):340.116:341/349

**ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО РАДИ ЄВРОПИ:
ПРИНЦИПИ, СИСТЕМА, ДИНАМІКА**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

АВТОРЕФЕРАТ

**дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук**

Одеса – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор юридичних наук, професор
ВИШНЯКОВ Олександр Костянтинович,
завідувач кафедри права Європейського Союзу
та порівняльного правознавства
Національного університету
«Одеська юридична академія».

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ДМИТРИЄВ Анатолій Іванович,
Український державний університет
фінансів та міжнародної торгівлі,
професор кафедри міжнародного права;

доктор юридичних наук, професор
МИКІЄВИЧ Михайло Миколайович,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри європейського права;

доктор юридичних наук, професор
МУРАВИЙОВ Віктор Іванович
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри порівняльного
та європейського права.

Захист відбудеться 26 квітня 2014 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04 в Національному університеті «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 24 березня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Крестовська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Впродовж другої половини XX ст. – початку XXI ст. розвиток міжнародної правової системи характеризується зростаючими темпами правотворчості міжнародних організацій; появою спеціальних правових режимів, розвитком механізмів міжнародного контролю та моніторингу за додержанням державами міжнародних зобов'язань; більш активною участю міжнародних судових установ у процесі новелізації та конкретизації міжнародно-правових норм, що свідчить про новий цикл розвитку міжнародної правової системи в цілому та ставить нові завдання перед міжнародно-правовою наукою.

На сьогодні питання міжнародного процесуального права висувуються на передній план міжнародно-правової науки. Необхідним є створення наукової концепції міжнародного процесуального права, основи якої не мінялися б у залежності від розвитку і фрагментації міжнародного права, появи нових наднаціональних правових систем і спеціальних правових режимів. Одним з таких спеціальних правових режимів є правовий режим Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Він характеризується тим, що Рада Європи, у окремій сфері своєї діяльності, використовує наднаціональний механізм контролю зобов'язань держав-членів. Ця особлива складова права Ради Європи дозволяє виділити його у підсистему міжнародної правової системи. При цьому, особливості правового режиму Конвенції виявляються не в матеріально-правовій, а в процесуально-правовій площині, а точніше у процесі реалізації її положень.

Першочергова проблема, яка постала в рамках цього дослідження – це з'ясування наявності загальноприйнятої концепції міжнародного процесуального права. Виявивши щонайменше дві такі концепції (широке і вузьке розуміння міжнародного процесуального права), необхідно було дослідити, чим відрізняються ці концепції; які причини вплинули на їх формування; чи підтверджується аргументація, що застосована при їх розробці, з плином часу і розвитком міжнародної правової системи; чи можуть вони бути застосовані до процесуального права Ради Європи.

Окремих аспектів правотворчості та правореалізації в рамках європейського правового простору торкалися вітчизняні вчені і практики: О. К. Вишняков, М. М. Гнатівський, О. О. Грінченко, М. М. Микієвич, В. І. Муравйов, Р. А. Петров, О. В. Святун, К. В. Смирнова, М. С. Точицький, С. В. Шевчук та ін. Зокрема, політико-правовому механізму інтеграції Ради Європи та участі України в цьому процесі присвячено монографії В. Є. Мармазова, І. С. Піляєва, Л. Г. Заблоцької, А. Л. Федорової, І. С. Чиж, Т. І. Шинкаренка.

Наукові праці західних учених і практиків: Де Беко Г., Де Вель Г., Ф. Бенуа-Ромер, А. Држемчевського, П. Еванса, К. Карстенса, Г. Клебеса, Х. О'Бойла, Й. Полакевича, П. Сілка, А. Синклейра, Д. Юбера та ін. присвячені дослідженню окремих аспектів діяльності та права Ради Європи.

Найбільшу увагу вчених і практиків (А. Х. Абашидзе, Є. С. Алісієвич, М. Де Сальвіа, Д. В. Афанасьєв, Д. Гом'єн, Б. Гроновська, Л. Зваак, С. В. Ківалов, Ж.-П. Коста, Ф. Ліч, В. В. Лутковська, К. Параскева, М. І. Пашковський, П. В. Пушкар, М. О. Рожкова, Н. І. Севостьянова, Н. Б. Сонькін, Г. Ю. Юдківська, Д. Харріс та ін.) привертають питання реалізації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та функціонування її контрольного механізму – Європейського суду з прав людини (далі Суд, Страсбурзький суд).

Однак, поза межами уваги усіх вказаних авторів залишилось системне дослідження процесуальної правової цілісності Ради Європи. Поодинокі комплексні дослідження права Ради Європи охоплюють фрагменти історії, характеристику інституційної структури, аналіз джерел матеріального права та лише окремі процедурні аспекти діяльності Ради Європи. Проте буття права Ради Європи можливе тільки завдяки правовим процесам його створення і реалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до теми науково-дослідницької роботи Національного університету «Одеська юридична академія» на 2011 – 2015 рр. «Традиції та цовації у сучасній українській державності і правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U0004970) та теми науково-дослідницької роботи кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства «Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до європейського права» на 2011 – 2015 рр.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у розробці наукової концепції процесуального права Ради Європи. Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких задач:

оцінити стан наукової розробки теоретичних та практичних проблем міжнародного процесуального права і процесуального права Ради Європи; розробити методологію дослідження, яка відповідає його меті;

проаналізувати динаміку концепту міжнародного процесуального права та скласти періодизацію історії міжнародного процесуального права;

визначити місце права Ради Європи в міжнародній правовій системі; дослідити співвідношення понять «процедури», «процес» та «процесуальне право» у загальнотеоретичній та міжнародно-правовій доктрині;

визначити вузьке і широке розуміння процесуального права Ради Європи;

систематизувати принципи процесуального права Ради Європи та запропонувати визначення спеціальних принципів процесуального права Ради Європи;

систематизувати норми процесуального права Ради Європи та визначити їх джерела і предмет регулювання;

розробити поняття і визначити елементний склад функціональної структури процесуального права Ради Європи;

виявити види правотворчості у Раді Європи;

визначити функції внутрішньої і зовнішньої правотворчості у Раді Європи;

виявити способи і правила прийняття рішень статутними органами Ради Європи;

виявити основні етапи та проаналізувати актуальні питання установчого процесу Ради Європи;

проаналізувати новачі й актуальні питання судового процесу в Європейському суді з прав людини;

розробити поняття та виявити особливості процесу моніторингу в Раді Європи;

з'ясувати співвідношення правореалізаційного процесу та імплементації норм міжнародного права у вимірі Ради Європи;

запропонувати заходи підвищення ефективності імплементації договорів Ради Європи в Україні;

запропонувати підходи до вдосконалення застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.

Об'єктом дослідження є процесуальне право Ради Європи як частина міжнародної правової системи.

Предметом дослідження є принципи, система і динаміка процесуального права Ради Європи.

Методи дослідження. Тема дисертаційного дослідження, його мета і задачі, специфіка об'єкта і предмета визначили його методологічну основу.

Філософсько-правову основу дослідження склали концепція права Л. Л. Фуллера, що дозволило розглянути процесуальне право Ради Європи з точки зору єдності двох типів правового процесу: правотворчого і правореалізаційного.

У роботі використовувались аксіологічний, антропологічний та цивілізаційний підходи. Аксіологічний та цивілізаційний підходи визначили розгляд права Ради Європи як інституціоналізованої системи європейських правових цінностей. Антропологічний підхід спрямований на розкриття антропоцентричних основ права Ради Європи, зокрема прецедентного права Європейського Суду з прав людини.

Методологічну основу дослідження також склали: діалектичний, системний, синергетичний, структурно-функціональний, формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий, герменевтичний, семіотичний та ін. наукові методи.

Діалектичний та системний методи становили методологічну базу для дослідження динаміки концепту міжнародного процесуального права, визначення місця права Ради Європи у міжнародній правовій системі, визначення елементів системи права Ради Європи та їх взаємозв'язків, систематизації принципів та норм процесуального права Ради Європи та ін. (підрозділи 1.3, 2.1, 2.4, 2.5). Основоположним методом для дослідження структури процесуального права Ради Європи виявився *функціональний метод*, який дозволив розробити «формулу» функціональної структури процесуального права Ради Європи, виявити функції кожного виду правового процесу Ради Європи (підрозділ 2.6). При визначенні нових дефініцій (підрозділи 2.3, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4) впродовж дослідження застосовувались *порівняльно-правовий та формально-юридичний (догматичний) методи*. Також порівняльно-правовий метод використовувався під час дослідження національних механізмів імплементації договорів Ради Європи, застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини (Розділ 5). *Метод синергетики* становив основу для дослідження еволюції Ради Європи з точки зору ситуативних аспектів її саморозвитку, дослідження її установчого процесу (підрозділ 4.1). Застосування *герменевтичного та семіотичного методів* дозволили впродовж дослідження здійснювати авторський переклад та інтерпретацію джерел права Ради Європи, з'ясовувати зміст юрисдикційних актів та автономних символічних понять Європейського суду з прав людини.

Теоретичну основу роботи склали праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі теорії права та міжнародного права, серед яких: С. С. Алексєєв, Б. В. Бабін, В. Батлер, Х. Бехруз, К. А. Бекяшев, П. М. Бірюков, А. Бойл, Я. Броунлі, В. Г. Буткевич, О. В. Буткевич, В. М. Горшенков, М. А. Дамірлі, В. Н. Денисов, Д. Джонстон, А. І. Дмитрієв, В. В. Дудченко, М. Л. Ентін, В. І. Євінгов, О. В. Задорожний, Н. А. Зелінська, Г. В. Ігнатенко, А. Я. Капустін, О. В. Київець, Ю. М. Колосов, Г. Кох, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижановський, І. І. Лукашук, Л. А. Луць, Р. Макдоналд, М. О. Медведєва, О. О. Мережко, Р. Мюллерсон, П. О. Недбайло, Ю. М. Оборотов, К. Осаке, А. О. Павлушина, А. С. Піголкіна, В. М. Протасов, Е. А. Пушмін, П. М. Рабінович, А. Х. Саїдов, С. Сибатян, Л. Д. Тимченко, О. І. Тіунов, Г. І. Тункін, Н. А. Ушаков, Д. І. Фельдман, В. Фрідманн, Р. Хіггінс, А. Часс, М. Ю. Черкес, С. В. Черниченко, О. О. Шибасва, О. М. Шпакович, В. М. Шумілов та ін.

Наукова новизна дисертаційного дослідження виявляється в тому, що вперше у науці міжнародного права розроблено концепцію процесуального права Ради Європи. У дисертаційному дослідженні сформульовано такі нові концептуальні положення і висновки:

уперше

визначено, що спеціальний правовий режим Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод є унікальною особливістю права Ради Європи, що дає підстави для виділення права Ради Європи в особливу підсистему міжнародної правової системи;

визначено, що розуміння процесуального права Ради Європи у вузькому сенсі обмежується рамками судового процесу. У широкому сенсі, процесуальне право Ради Європи – це правова цілісність, що ґрунтується на системі правових нормативів та цінностей і складається з упорядкованих процесуальних норм і принципів, які регулюють процесуальні правовідносини у рамках правотворчого і правореалізаційного процесів у Раді Європи;

систематизовано принципи процесуального права Ради Європи, визначено, що спеціальні принципи процесуального права Ради Європи – це зумовлені загальноновизнаними принципами міжнародного права і закріплені в процесуальних договірних, звичаєво-правових джерелах або джерелах прецедентного права Європейського суду з прав людини основні засади правотворчого і правореалізаційного процесів, звернені до їх учасників;

систематизовано норми процесуального права Ради Європи і складено їх класифікацію за двома критеріями: залежно від джерел, що закріплюють норми процесуального права Ради Європи і залежно від функцій, які виконують норми процесуального права Ради Європи;

надано поняття функціональної структури процесуального права Ради Європи та визначено її елементний склад. Функціональна структура процесуального права Ради Європи – це внутрішня організація системи процесуального права Ради Європи, яка характеризується особливими зв'язками та порядком взаємодії між його функціональними елементами: типами правового процесу, видами правового процесу і правовими процедурами. На вищому рівні організації функціональної структури процесуального права Ради Європи перебувають два елементи (у формі виконуваних функцій): правотворчість і правореалізація;

виявлено два види правотворчості у Раді Європи: зовнішня і внутрішня правотворчість. У результаті зовнішньої правотворчості створюються акти, які: регулюють відносини між державами – членами Ради Європи; адресовані державам – членам Ради Європи; регулюють відносини між Радою Європи й іншими суб'єктами міжнародного права і міжнародних відносин. Зовнішній правотворчий процес виконує функції: новелізації права Ради Європи; усунення (заповнення) прогалин у праві Ради Європи; деталізації (конкретизації) права Ради Європи;

визначено, що результатом внутрішньої правотворчості є норми, спрямовані на: внутрішнє регулювання діяльності статутних органів і спеціалізованих установ Ради Європи; координацію їх повноважень та взаємовідносин між собою, а також між органами Ради Європи та їх

співробітниками. Внутрішня правотворчість Ради Європи виконує функції: забезпечення злагодженого та ефективного порядку роботи статутних органів і спеціалізованих установ; створення умов для здійснення зовнішньої правотворчості;

виявлено, що установчий процес в Раді Європи включає три основні етапи: 1) наділення Ради Європи державами-засновниками міжнародною правосуб'єктністю відповідно до установчого договору (створення Ради Європи); 2) створення та організація діяльності системи статутних органів, спеціалізованих установ, складання і розподілення бюджету Ради Європи; 3) реформування інституційної системи, підтримання її життєздатності та ефективності;

надано визначення моніторингу в Раді Європи як комплексу регулярних процедур, що регламентують порядок нагляду, вивчення, аналізу, оцінки, нагадування та прогнозування і контролю, які здійснюються органами та спеціалізованими установами Ради Європи з метою відстеження виконання державами-членами взятих на себе зобов'язань; усунення і запобігання їх порушенням та зміцнення демократичної стабільності в Європі;

удосконалено:

методологію дослідження процесуального права Ради Європи, в основу якої покладені системний та функціональний методи;

підходи до ефективного застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини, зокрема, запропоновано поетапний підхід до застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини в Україні та встановлено, що системний підхід дозволить узгодити систему законодавства щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини, розробити стратегію реформ і створення дієвих національних механізмів контролю за виконанням рішень Суду, у тому числі механізму парламентського контролю;

заходи з підвищення ефективності імплементації договорів Ради Європи в Україні: усунення законодавчих колізій щодо дії міжнародних договорів України; проведення юридичної експертизи проектів законів і підзаконних актів України не тільки на предмет їх відповідності положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а й положенням інших договорів Ради Європи, до яких приєдналася Україна; вжиття заходів щодо популяризації договірних джерел права Ради Європи серед працівників державної влади і громадянського суспільства; запровадження викладання курсу «Право Ради Європи» в системі вищої юридичної освіти України; налагодження співпраці державних органів влади, наукових, освітніх установ і громадських організацій з Офісом Ради Європи в Україні;

дістали подальшого розвитку:

систематизація і аналіз наукової літератури та інших джерел, що складають теоретичну та емпіричну основу дослідження міжнародного процесуального права та процесуального права Ради Європи;

періодизація міжнародного права, зокрема, встановлено, що міжнародне процесуальне право формується із значним запізненням по відношенню до міжнародного матеріального права, тому й основні етапи його формування не співпадають з етапами формування міжнародного публічного права у його матеріальній частині;

аналіз співвідношення понять «процедури», «процес» та «процесуальне право» у загальнотеоретичній та міжнародно-правовій доктрині. Доведено, що у міжнародному праві поняття «правові процедури» і «правовий процес» мають співвідноситись на основі розуміння їх деталізації. Визначено, що правовий процес у Раді Європи – це стадійна послідовність правових процедур, що у сукупності спрямовані на досягнення конкретної правової мети. Правові процедури є рівнем деталізації процесу, на якому відбувається регулювання одиничного процесуального правовідношення між суб'єктами права Ради Європи;

актуальні проблеми прийняття рішень органами міжнародних організацій і виявлено, що у процесі прийняття рішень статутними органами Ради Європи застосовуються три правила: консенсус, однастайність і правило більшості;

аналіз новачій і актуальних питань судового процесу в Європейському суді з прав людини. Обґрунтовано, що нововведені процедури Європейського суду з прав людини, що спрямовані на запобігання та усунення системних/структурних порушень прав людини та зменшення кількості явно неприйнятних заяв, свідчать про втілення принципу *minimis non curat praetor*. Запропоновано розглядати судову правотворчість як невід'ємну частину судового процесу в Раді Європи, а судоустрій як частину установчого процесу Ради Європи. Встановлено, що методологію правотворчості Страсбурзького суду зумовлюють: конструкція статей Конвенції; наявність або відсутність усталеного прецедентного права Суду; наявність або відсутність загальноєвропейського консенсусу, необхідність здійснення правотворчості поетапно; можливість додання спільної або окремої думок суддів або декларації про незгоду з рішенням більшості. Встановлено, що додержання Європейським судом з прав людини «обмеженої доктрини *stare decisis*» зумовлює провідну роль Великої палати Суду у забезпеченні послідовності та узгодженості його прецедентного права;

положення про те, що імплементація є видом правореалізаційного процесу і складає невід'ємну частину реалізації міжнародного права. У вимірі Ради Європи імплементація – це вид правореалізаційного процесу. Імплементація права Ради Європи – це комплекс спеціальних правових та організаційних механізмів і процедур, спрямованих на засвоєння цінностей та введення до національних правових систем держав-членів норм і принципів права Ради Європи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в ході дисертаційного дослідження висновки та положення можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – авторська концепція процесуального права Ради Європи може бути використана у вимірі міжнародної правової системи і може слугувати моделлю для подальшого розвитку концепції міжнародного процесуального права;

нормотворчій та правозастосовній діяльності – у міжнародному правотворчому і правореалізаційному процесах, зокрема, у процесі реалізації планів дій Ради Європи для України, у процесі застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини;

навчальному процесі – при розробці та викладанні курсів «Міжнародне публічне право», «Право Європейського Союзу», «Порівняльне правознавство», «Право Ради Європи», «Процедури в інституціях Ради Європи», «Практика Європейського суду з прав людини».

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем особисто; всі результати цієї роботи, сформульовані в ній висновки, положення та рекомендації обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. Для аргументації окремих положень роботи використовувалися праці інших науковців, на які зроблено посилання. З колективних наукових праць у дисертаційній роботі використано лише авторські ідеї та положення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення і висновки дослідження обговорювались на засіданнях кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства Національного університету «Одеська юридична академія», а також міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях, науково-методологічних семінарах, «крутих столах». Серед них: Наукові читання, присвячені пам'яті В. М. Корецького (17 лютого 2011 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція (8 квітня 2011 р., м. Донецьк); щорічна конференція професорсько-викладацького та аспірантського складу НУ «ОЮА», (21 травня 2011 року; 13-14 квітня 2012 р.; 16-17 травня 2013 р., м. Одеса); Перша міжнародна науково-практична конференція «Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України» (1 липня 2011 року, м. Київ.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна юстиція: виклики 21 століття» (15 липня 2011 р., м. Одеса); Міжнародна конференція «Презентація Плану дій Ради Європи для України на 2011 – 2014 рр.», (16 вересня 2011 р., м. Київ); Всеукраїнська конференція «Відповідальність держави у випадках масових деліктів – європейський досвід для України» (2 грудня 2011 р., м. Київ); Міжнародний семінар «Як забезпечити більшу участь національних судів

до системи Конвенції з прав людини і основоположних свобод» (27 січня 2012 р., м. Страсбург (Франція)); Другий міжнародний семінар з права Європейського Союзу ім. Жана Моне «Імплементация і застосування «секторального *acquis*» ЄС у правовій системі України: здобутки, проблеми і виклики» (11 квітня 2012 р., м. Київ); Науковий семінар «Права людини і наднаціональна юрисдикція (29 березня 2012 р., м. Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Правове забезпечення виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (15 вересня, 2012 р., м. Одеса); Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського (2-3 листопада 2012 р., м. Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права» (30 листопада 2012 р., м. Одеса); Міжнародна науково-практична конференція «Права людини у сучасному світі» (20 березня 2013 р., м. Київ); Міжнародна конференція «Універсальний і регіональний вимір захисту прав людини. Нові виклики – нові рішення» (22-23 квітня 2013 р., Варшава); Міжнародна конференція «Формування правосвідомості у громадянському суспільстві» (м. Санкт-Петербург, 27 квітня 2013 р.); Науково-практичний круглий стіл «Правові позиції Верховного суду України: проблеми впровадження у правову систему України» (24 травня, 2013 р., м. Одеса); Друга науково-практична конференція «Правове забезпечення ефективного виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (20-21 вересня, 2013 р., м. Одеса) та ін.

Публікації. Основні наукові положення дослідження відображені у 47 публікаціях, у тому числі – в індивідуальній монографії, 24 статтях у фахових виданнях (з них шість статей у виданнях, що вклучені до міжнародних наукометричних баз) та 22 інших публікаціях.

Структура роботи зумовлена метою, предметом і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які разом містять двадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який нараховує 641 найменування і займає 73 сторінки. Загальний обсяг дисертації – 443 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються об'єкт, предмет, мета і задачі дослідження, його методологічна, теоретична та емпірична бази, зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, формулюються основні положення, що становлять наукову новизну дисертації, розкривається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, наводяться дані про їх апробацію.

Розділ перший «Теоретико-методологічні засади дослідження процесуального права Ради Європи» складається з трьох підрозділів, у яких дано оцінку стану наукової розробки теми, визначено методологічні основи дослідження, простежено динаміку концепту та надано періодизацію міжнародного процесуального права.

У підрозділі 1.1 *«Стан наукової розробки теоретичних і практичних проблем міжнародного процесуального права і процесуального права Ради Європи»* констатовано наявність досліджень міжнародного права та процесу у чотирьох основних напрямках, а саме: 1) системи і структури міжнародного публічного права; 2) міжнародного кримінального процесу; 3) діяльності органів міжнародного правосуддя, зокрема дослідження, присвячені міжнародній судовій правотворчості та міжнародному судочинству; 4) концепції міжнародного процесуального права (однак вчені-міжнародники не досягли єдності у цьому напрямі наукових пошуків).

З моменту створення Ради Європи опубліковано декілька комплексних монографічних досліджень її діяльності, здебільшого щодо історичних та політико-правових аспектів діяльності Ради Європи, а також питань участі України в Раді Європи. Більшість існуючих досліджень присвячено діяльності Європейського суду з прав людини (здебільшого у аспекті порядку розгляду справ та реформування Суду) та дослідженню прецедентного права Суду. Але практично відсутні дослідження щодо принципів та методів прийняття рішень судами та інших питань його правотворчості. Зроблено висновок, що процесуальна правова цілісність Ради Європи не розглядалась дослідниками системно.

Підрозділ 1.2. «Методологічні основи дослідження» визначає, що в основу дослідження покладено концепцію права Л. Л. Фуллера, що дозволило розглянути процесуальне право Ради Європи з точки зору єдності двох типів правового процесу: правотворчого і правореалізаційного. Функціональний метод у дослідженні процесуального права Ради Європи визначено найбільш виправданим через те, що сама по собі функціональність є основоположною характерною рисою процесуального права. Обґрунтовано застосування системного методу, який лежить, по-перше, в основі пошуку місця права Ради Європи у міжнародно-правовій системі, по-друге, в основі розуміння процесуального права Ради Європи як правової цілісності, яку можна визначити як «здатність системи зберігати свою якісну специфічність в умовах середовища, що змінюється». Не менш важливими характеристиками цілісності є її інтегрованість, активність (здатність до саморуху), стійкість, зв'язність, корелятивність, циклічність, наявність певних меж. Всі ці властивості, притаманні процесуальному праву Ради Європи, що було виявлено за допомогою засобів діалектики та системного методу. Зазначено потенціал синергетичного методу у дослідженні процесуального права Ради Європи. Обґрунтовано

застосування формально-юридичного (догматичного), порівняльно-правового, герменевтичного, семіотичного та інших методів у дослідженні процесуального права Ради Європи.

У підрозділі 1.3 «Динаміка концепту та періодизація міжнародного процесуального права» охарактеризовано історію розвитку міжнародного публічного процесуального права та визначено її періодизацію. Доведено, що періодизація історії становлення та розвитку міжнародного матеріального права відрізняється від періодизації історії становлення та розвитку міжнародного процесуального права. Концепція міжнародного публічного процесуального права формується із значним запізненням по відношенню до міжнародного публічного матеріального права. Наприкінці XX – на початку XXI ст. поступово відбувається зміна концепту міжнародного процесуального права від отождествлення його із міжнародним судовим процесом до розуміння міжнародного процесуального права як самостійної правової цілісності. Виділено дві епохи історії розвитку міжнародного (публічного) процесуального права: 1) епоха розвитку міжнародного арбітражу (зародження міжнародного процесуального права) (період від IV ст. до н.е. до 1922 р.); 2) епоха формування міжнародного процесуального права як правової цілісності, яка включає два етапи: 1) від утворення Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя (1922 р.) до утворення ООН та Міжнародного суду ООН (1945 р.); 2) від утворення ООН до теперішнього часу (у цей період активне створення міжнародних міжурядових організацій універсального та регіонального рівня дозволили сформуватись таким видам міжнародного правового процесу як: міжнародна правотворчість, міжнародний процес моніторингу, міжнародний установчий процес).

Розділ другий «Процесуальне право Ради Європи: система і принципи» складається із шести підрозділів і присвячено визначенню місця процесуального права Ради Європи в міжнародній правовій системі, його системі та структурі.

У підрозділі 2.1 «Право Ради Європи в міжнародній правовій системі», ґрунтуючись на аналізі різних наукових визначень національної, інтеграційної і міжнародної правових систем та, проаналізувавши особливі риси права Ради Європи, доведено, що на теперішньому етапі розвитку право Ради Європи не виділилося у самостійну правову систему. Право Ради Європи є невід'ємною частиною міжнародного права, воно утворюється і функціонує на підставі основних принципів і норм міжнародного права, що підтверджується правовим статусом і багаторічною практикою Організації. Визначенню місця права Ради Європи у міжнародній правовій системі сприяло дослідження концепції європейського права. Встановлено, що коректність використання поняття «європейське право» для позначення самостійної правової системи поки що не знаходить належної аргументації.

Доведено, що «європейське право» у вузькому сенсі – це сукупність правових норм, принципів і цінностей Європейського Союзу і Ради Європи, при чому саме спільні принципи і цінності покладені в основу його вузького розуміння. У широкому сенсі – це правовий порядок європейських організацій і об'єднань, до яких належать Європейський Союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейська асоціація вільної торгівлі та інші міжурядові європейські організації, включаючи міжнародно-правові механізми їх взаємодії.

Визначено, що спеціальний правовий режим Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дає підстави для виділення права Ради Європи в особливу підсистему міжнародної правової системи.

У підрозділі 2.2 *«Співвідношення понять «процедури», «процес» та «процесуальне право» у загальнотеоретичній і міжнародно-правовій доктрині»* показано, що: 1) у світовій доктрині немає усталеної традиції в розробці «загальноправових проблем процесу», а в радянській та пострадянській доктрині відчутна перевага надавалася дослідженням судового (юрисдикційного) процесу, що подекуди переноситься і на рівень міжнародно-правової системи; 2) наукова позиція щодо ототожнення міжнародного судового (юрисдикційного) процесу і міжнародного процесуального права суперечить загальнофілософському розумінню процесу як комплексу послідовних дій або послідовних, органічно взаємопов'язаних явищ, що змінюють одне одного; 3) міжнародний правовий (юридичний) процес має розглядатися як послідовна зміна будь-яких правових явищ, станів, що виникають у міжнародно-правовому житті.

Процесуальні форми і принципи певної правової системи складають її процесуальну правову цілісність, яка є рівноцінною матеріальній правовій цілісності. Зведення процесуальної форми виключно до юрисдикційної діяльності свідчить про її вузьке розуміння. Ототожнення процесуальної правової цілісності з галуззю неможливо з причини різнорідності цих правових категорій.

Підрозділ 2.3 «Вузьке і широке розуміння процесуального права Ради Європи» присвячено визначенню процесуального права Ради Європи на підставі «вузької» і «широкої» концепцій міжнародного процесуального права. Встановлено, що розуміння процесуального права Ради Європи у вузькому сенсі обмежує його рамками судового процесу. Визначено, що судовий процес у Раді Європи – це комплекс правових процедур, які регулюють розгляд і вирішення правового спору в Європейському суді з прав людини або Адміністративному трибуналі Ради Європи, та спрямований на здійснення контролю за виконанням державами своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод або здійснення контролю за виконанням службових правил органами Ради Європи відповідно.

Обґрунтовано застосування «широкої» концепції розуміння міжнародного процесуального права, і процесуального права Ради Європи. Показано, що правовий процес у Раді Європи – це стадійна послідовність правових процедур, що у сукупності спрямовані на досягнення правової мети. Правові процедури є рівнем деталізації процесу, на якому відбувається регулювання одиничного процесуального правовідношення між суб'єктами права Ради Європи. Надане визначення процесуального права Ради Європи (у широкому сенсі) як правової цілісності, що ґрунтується на системі правових нормативів та цінностей і складається з упорядкованих процесуальних норм і принципів, які регулюють процесуальні правовідносини у рамках правотворчого і правореалізаційного процесів у Раді Європи.

У підрозділі 2.4 *«Система принципів процесуального права Ради Європи»* було систематизовано принципи процесуального права Ради Європи та запропоновано визначення спеціальних принципів процесуального права Ради Європи. Доведено, що систему принципів процесуального права Ради Європи складають: загальні принципи права; основні принципи міжнародного права; загальні принципи процесуального і матеріального права Ради Європи; спеціальні принципи процесуального права Ради Європи. Під спеціальними принципами процесуального права Ради Європи розуміються зумовлені загально визначеними принципами міжнародного права і закріплені в процесуальних договірних, звичаєво-правових джерелах або джерелах прецедентного права Європейського суду з прав людини основні засади правотворчого і правореалізаційного процесів, звернені до їх учасників. Спеціальні принципи процесуального права Ради Європи виражають його сутність, спрямованість і визначають зміст процесуальних форм механізму правового регулювання Ради Європи. Спеціальні принципи процесуального права класифіковано на: 1) спільні принципи правотворчості й правореалізації; 2) спеціальні принципи правотворчості й правореалізації; 3) окремі спеціальні принципи, що застосовуються в рамках різних видів правового процесу Ради Європи. В останній групі спеціальних принципів виділено процесуальні принципи судового процесу. Встановлено, що принципи судового процесу в Раді Європи складаються з принципів судочинства, принципів правосуддя, що функціонально пов'язані із судочинством; та принципів правотворчості Європейського суду з прав людини. В свою чергу, серед принципів правотворчості ЄСПЛ можна виділити два підвиди: 1) принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і 2) принципи, що застосовуються при обґрунтуванні рішень Європейського Суду з прав людини.

У рамках підрозділу 2.5 *«Норми процесуального права Ради Європи, їх джерела та предмет регулювання»* було здійснено систематизацію норм процесуального права Ради Європи, визначено їх предмет регулювання та

джерела. З огляду на те, що система норм і принципів звичаєвого, договірнього, інституційного і прецедентного права складає нормативну основу (систему права) Ради Європи, виділено такі групи норм права Ради Європи залежно від джерел їх закріплення: 1) норми статутного характеру; 2) договірні та звичаєві норми; 3) прецедентні норми (або норми прецедентного права); 4) норми інституційного права. Залежно від функцій, які виконують норми процесуального права Ради Європи, їх розподілено на п'ять груп: 1) процесуальні норми, що регулюють правотворчий процес у Раді Європи (зовнішню і внутрішню правотворчість); 2) процесуальні норми, що регулюють установчий процес (питання членства, питання формування і реформування інституційної системи Ради Європи; 3) процесуальні норми, що регулюють судовий процес у Раді Європи; 4) процесуальні норми, що регулюють порядок моніторингу виконання зобов'язань держав – членів Ради Європи; 5) процесуальні норми, що регулюють порядок імплементації матеріальних норм права Ради Європи до національних правових систем держав-членів. Предметом регулювання процесуальних норм права Ради Європи є процесуальні відносини. Процесуальні відносини – це правовий зв'язок суб'єктів (учасників) правотворчості і правореалізації у Раді Європи, який полягає у набутті та здійсненні їх прав та обов'язків.

У підрозділі 2.6 *«Поняття й елементи функціональної структури процесуального права Ради Європи»* було запропоновано введення до наукового обігу міжнародного процесуального права терміну «функціональна структура права», розроблено поняття і визначено елементний склад функціональної структури процесуального права Ради Європи. Функціональна структура процесуального права Ради Європи – це внутрішня організація системи процесуального права Ради Європи, що характеризується особливими зв'язками та порядком взаємодії між його елементами: типами правового процесу, видами правового процесу і правовими процедурами. Виділено два елементи (у формі виконуваних функцій), які перебувають на вищому рівні організації функціональної структури процесуального права Ради Європи: правотворчість і правореалізація.

Розділ третій «Правотворчий процес у Раді Європи» складається з чотирьох підрозділів, у яких охарактеризовано формати правотворчості міжнародних міжурядових організацій і види правотворчості у Раді Європи, визначено функції внутрішньої і зовнішньої правотворчості у Раді Європи.

У підрозділі 3.1 *«Формати правотворчості міжнародних міжурядових організацій і види правотворчості в Раді Європи»* встановлено сім форматів правотворчості, в яких організації виступають як: форуми для міжнародної практики держав; джерела роз'яснення принципів міжнародного права і розвитку звичаєвого права; канали для експертних думок; суб'єкти, до складу яких входять органи із судовими функціями,

які вносять свій внесок у розвиток договірного права, принципів його інтерпретації і взагалі в розвиток міжнародного права; суб'єкти, що здійснюють практику завдяки власним політичним органам, приймають чисельні рекомендації та рішення щодо специфічних проблем; суб'єкти, що здійснюють зовнішню практику, а саме укладання угод із державами – членами Організації та державами-нечленами, а також з іншими організаціями; суб'єкти, що здійснюють внутрішню правотворчість. Спираючись на цю класифікацію, та, взявши як додатковий критерій мету правотворчого процесу, виділено два види правотворчості Ради Європи: зовнішню правотворчість і внутрішню правотворчість.

Підрозділ 3.2 «Зовнішня правотворчість Ради Європи» присвячено дослідженню двох форм зовнішньої правотворчості: квазіправотворчості та зовнішньої орієнтованої інституційної правотворчості. Виділено чотири стадії квазіправотворчого процесу. Встановлено, що використання застережень договірними державами Ради Європи може мати серйозні негативні наслідки, а саме: порушення єдності й узгодженості конвенцій; ослаблення інституційних механізмів (органів з моніторингу); порушення рівності сторін договору та ін.

У результаті зовнішньої правотворчості у Раді Європи створюються акти, які: регулюють відносини між державами – членами Ради Європи; адресовані державам – членам Ради Європи; регулюють відносини між Радою Європи й іншими суб'єктами міжнародного права і міжнародних відносин.

Зовнішній правотворчий процес виконує функції: новелізації права Ради Європи; усування (заповнення) прогалин у праві Ради Європи; деталізації (конкретизації) права Ради Європи. Функція новелізації значною мірою здійснюється у квазіправотворчому процесі. Функція деталізації (конкретизації) права Ради Європи здійснюється шляхом прийняття декларацій, резолюцій, рекомендацій, висновків та інших джерел інституційного права Ради Європи.

У **підрозділі 3.3 «Особливості внутрішньої правотворчості Ради Європи»** встановлено, що актами внутрішньої правотворчості Ради Європи є правила процедури статутних органів і спеціалізованих установ; фінансові й адміністративні рішення. В основі укладення правил процедури статутних органів і спеціалізованих установ Ради Європи лежить міждержавне рішення, зовнішньою формою якого є єдиний нормативно-процесуальний документ з визначеною структурою і композицією. Особливістю правил процедури та відповідних їм правовідносин є допоміжний функціональний характер. У результаті внутрішньої правотворчості у Раді Європи створюються норми, спрямовані на: внутрішнє регулювання діяльності її статутних органів і спеціалізованих установ; координацію їх повноважень та взаємодій між собою, а також між органами Ради Європи та їх

співробітниками. Ці норми виконують функції: забезпечення злагодженого та ефективного порядку роботи статутних органів і спеціалізованих установ; створення умов для здійснення зовнішньої правотворчості.

Підрозділ 3.4 «Консенсус, однастайність та правило більшості в правотворчому процесі Ради Європи» присвячено формам і способам прийняття рішень її статутними органами. Встановлено, що Комітет Міністрів намагається якомога частіше застосовувати правило консенсусу за умов дотримання таких вимог: 1) підтримка рішення більшістю, що беруть участь у його прийнятті; 2) відсутність заперечень проти прийняття рішення з боку хоча б одного з учасників. На сьогодні існує чотири способи голосування в Комітеті Міністрів: однастайність голосуючих представників та більшість голосів представників, які мають право на участь у роботі Комітету Міністрів; проста більшість голосів представників, що мають право на участь у роботі Комітету Міністрів; більшість у дві третини голосів представників, які мають право на участь у роботі Комітету Міністрів; більшість у дві третини голосів представників, що беруть участь у голосуванні, і більшість голосів представників, які мають право на участь у роботі Комітету Міністрів.

На відміну від Комітету Міністрів, всі рішення Парламентської Асамблеї приймаються простою або кваліфікованою більшістю голосуючих представників. Кількісний склад Парламентської Асамблеї Ради Європи унеможлиблює прийняття рішень з використанням правила однастайності або консенсусу.

Розділ четвертий «Правореалізаційний процес у Раді Європи: актуальні питання теорії і практики» складається з чотирьох підрозділів, які присвячено особливостям та актуальним питанням установчого, судового, моніторингового та імплементаційного процесів у Раді Європи.

Підрозділ 4.1 «Установчий процес у Раді Європи: основні етапи» присвячено аналізу правових засад створення і реформування Ради Європи. Досліджено історико-правові передумови створення Ради Європи. Виявлено феномен Політичної декларації Гаазького конгресу 1948 р., яка поклала початок розвитку ідеї європейської єдності у двох векторах: перший – об'єднання Європи на умовах міждержавного співробітництва відповідно до принципів міжнародного публічного права; другий – на умовах нової інтеграційної формули, яка передбачає співробітництво європейських держав аж до злиття суверенітетів. Зазначено, що створення Ради Європи у 1949 р. стало першим довгостроковим проєктом об'єднання європейських держав. Виявлено, що мета Організації еволюціонувала із плином часу, проаналізовано причини цих змін. На сьогодні лишилися три генеральні напрями діяльності (опори) Ради Європи: демократія, верховенство права та захист прав людини і основоположних свобод. Встановлено, що критерії членства в Раді Європи остаточно були визначені у 1994 р., завдяки чому

політика розширення Ради Європи отримала чіткі орієнтири і на теперішній час майже повністю реалізована.

Встановлено, що інституційна система Ради Європи включає: 1) статутні органи Ради Європи; 2) спеціалізовані установи Ради Європи; 3) зовнішні, в тому числі спільні представництва (офіси) Ради Європи, за допомогою яких Організація здійснює свою компетенцію в ім'я досягнення статутної мети. Зазначено роль статутних резолюцій як правового інструменту, який дозволяє проводити глобальну інституційну реформу Ради Європи з огляду на те, що Статут Ради Європи жодного разу не переглядався.

Проаналізовано зміни у організації діяльності інституційної системи Ради Європи, які відбулися завдяки глобальній реформі, яку започаткував Генеральний Секретар у січні 2010 р. Окрему увагу присвячено процесу реформування Європейського суду з прав людини у період 1998–2013 рр. та виділено три найбільш вагомні етапи цієї реформи. Надано визначення установчого процесу в Раді Європи як комплексу правових процедур, що регламентують порядок наділення державами – засновницями Ради Європи міжнародною правосуб'єктністю; створення, організації діяльності та реформування системи статутних органів, спеціалізованих установ; складання і розподілення бюджету Організації з метою підтримання її життєздатності та ефективності.

У підрозділі 4.2 *«Новачі та актуальні питання судового процесу в Європейському суді з прав людини»* проаналізовано порівняно нові процедури Суду, серед яких: процедура пілотних рішень (правило 61 Регламенту Суду); порядок пріоритетного розгляду справ (правило 41 Регламенту Суду); вжиття тимчасових заходів (правило 39 Регламенту Суду); зміна вимог до змісту індивідуальної заяви (правило 47 Регламенту Суду); скорочення строку для подання індивідуальної заяви (ст. 4 Протоколу № 15 до Конвенції); критерій прийнятності – відсутність значної шкоди (п. 3 (b) ст. 35 Конвенції); розширення консультативної компетенції Суду (надання консультативних висновків вищим національним судам та трибуналам із питань інтерпретації та застосування прав і свобод, визначених Конвенцією і протоколами до неї (ст. ст. 1–5 Протоколу № 16 до Конвенції)). Встановлено, що нововведені процедури Суду, які спрямовані на запобігання та усунення системних/структурних порушень прав людини та зменшення кількості явно неприйнятних заяв, що надходять до Страсбурзького суду, свідчать про втілення принципу *minimis non curat praetor*.

Надано специфічні характеристики правотворчості як складової судового процесу в Європейському суді з прав людини. Встановлено, що правотворчість обов'язково має місце при розгляді провідних справ та справ про порушення, які Суд розглядає вперше. Зважаючи на кількість «справ-клонів», що надходять до Європейського суду з прав людини, переважна їх більшість вирішується згідно до спрощеного порядку розгляду

Досліджено роль Великої Палати у забезпеченні послідовності прецедентного права Страсбурзького суду. Встановлено, що основним фактором, який не впливає на непослідовність практики Європейського суду з прав людини, є принцип еволюційного тлумачення Конвенції і неможливість визначення меж її тлумачення.

Підрозділ 4.3 «Особливості процесу моніторингу в Раді Європи» присвячено визначенню поняття та виявленню особливостей процесу моніторингу в Раді Європи. Проаналізовано співвідношення понять «міжнародно-правовий моніторинг» і «міжнародний контроль». Встановлено, що «міжнародний контроль» може мати як самостійне значення, так і виступати однією з функцій «міжнародно-правового моніторингу» Ради Європи. Доведено, що в контексті права Ради Європи процес моніторингу має розглядатись як комплекс регулярних процедур, що регламентують порядок нагляду, вивчення, аналізу, оцінки, нагадування та прогнозування і контролю, які здійснюються органами та спеціалізованими установами Ради Європи з метою відстеження виконання державами-членами взятих на себе зобов'язань; усунення і запобігання їх порушенням та зміцнення демократичної стабільності в Європі.

Встановлено, що класифікація моніторингу Ради Європи залежно від предмета, є найбільш змістовною та включає в себе всі інші підвиди моніторингу Ради Європи, а саме: за формою (юридичний і політичний); за колом суб'єктів, які здійснюють моніторинг; за напрямками діяльності Ради Європи (тематичний моніторинг). Окремо проаналізований моніторинг виконання рішень Європейського суду з прав людини. Виявлені основоположні принципи нових методів роботи Комітету Міністрів Ради Європи щодо моніторингу за виконанням рішень Суду, на основі нової системи, яка почала діяти з 1 січня 2011 р. відповідно до двоєдиного підходу (*twin-track approach*). Досліджено правові інструменти, якими має право скористатися заявник впродовж процесу моніторингу рішення, прийнятого на його користь. Визначено участь Суду у процесі виконання власних рішень. Встановлено, що Парламентська Асамблея здійснює політичний моніторинг виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Підрозділ 4.4 «Процес імплементації у рамках Ради Європи» присвячено з'ясуванню співвідношення правореалізаційного процесу та імплементації міжнародного права у вимірі Ради Європи. Доведено доцільність позначення спеціального процесу засвоєння міжнародного права в національній правовій системі терміном «імплементація» та розгляду імплементації права Ради Європи до національних правових систем держав – членів Організації як виду правореалізаційного процесу. Таким чином, під процесом імплементації права Ради Європи розуміється комплекс спеціальних правових та організаційних механізмів і процедур, спрямованих на засвоєння цінностей та введення до національних правових

систем держав-членів норм і принципів права Ради Європи. Встановлено, що найбільш ефективними є контрольні та заохочувальні (програмні) механізми імплементації права Ради Європи. Серед контрольних конвенційних механізмів окреме місце посідає механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дослідивши стан та актуальні проблеми імплементації норм Конвенції у державах – членах Ради Європи, доведено необхідність створення експертно-консультативних центрів з питань діяльності Європейського суду з прав людини у державах – сторонах Конвенції з системними/структурними проблемами як один з проєктів програмного механізму імплементації.

Розділ п'ятий «Імплементація норм права Ради Європи в Україні: шляхи вдосконалення процесу» складається з трьох підрозділів, які присвячено питанням національно-правової імплементації норм права Ради Європи в Україні.

У підрозділі 5.1 *«Порядок імплементації договорів Ради Європи в Україні»* встановлено, що засоби імплементації договорів Ради Європи залежать від того чи є положення цих договорів «самовиконуваними» (*self executing*) у державах-сторонах, чи «несамовиконуваними» (*non self executing*), яких у Раді Європи переважає більшість. Такі договори залишають державі можливість вибору конкретних національно-правових засобів реалізації їх положень. Визнання або невизнання міжнародних договорів та окремих їх положень «самовиконуваними» залежить від дотримання теорії дуалізму або монізму в певній національній правовій системі.

Невизначеність питання стосовно місця норм міжнародних договорів в ієрархії джерел права і законодавства не дає підстав для чіткого розуміння співвідношення міжнародного права і національного права України. Оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу, принципи питання співвідношення міжнародного і національного права України мають бути визначені саме конституційними нормами. Такими принциповими питаннями є: порядок набрання чинності міжнародних договорів на території України; можливість безпосереднього застосування судами міжнародних договорів (самовиконуваність міжнародних договорів); місце міжнародних договорів у системі джерел права України (для цього конституційними нормами має бути закріплена система джерел права України).

У підрозділі 5.2 *«Застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні»* підкреслюється важливість комплексного підходу до вирішення теоретичних і практичних проблем застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні. Запропоновано заходи підвищення ефективності застосування практики Європейського суду з прав людини в Україні, а саме: надання спеціальної освіти та підвищення

кваліфікації фахівців-правників; підвищення правової культури громадян; доступність рішень у офіційному перекладі для представників правозастосовної практики; здійснення парламентського контролю за виконанням рішень і застосуванням практики Страсбурзького суду; вжиття спеціальних заходів щодо відповідності українського законодавства не тільки нормам Конвенції, а й прецедентному праву Європейського суду з прав людини; та ін.

Обґрунтовано доцільність поетапного підходу до застосування практики Європейського суду з прав людини: 1) вжиття загальних заходів, рекомендованих у рішеннях Суду, що виявляють системні/структурні недоліки в українській правовій системі та активне використання процедури дружнього врегулювання спору; використання всіх можливих національних превентивних заходів, які мають зменшити нападження явно неприйнятних заяв до Суду; підписання та ратифікація Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; перевірка законодавства на відповідність нормам Конвенції і прецедентного права Суду; здійснення парламентського контролю щодо застосування практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини; 2) системне й узгоджене застосування усталеного прецедентного права Суду в судовій та адміністративній практиці; 3) постійний моніторинг національного законодавства та відстеження динаміки розвитку прецедентного права Європейського суду з прав людини.

У підрозділі 5.3 «Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні» систематизовано законодавчі акти України, що регулюють порядок виконання рішень Страсбурзького суду. Виявлено, що Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», 2006 р. не є достатньо прозорим щодо початку і закінчення кожної стадії процесу сплати стягувачеві відшкодування. Проаналізовано національні правові інструменти, які заявник має право використовувати в процесі виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Встановлено, що законодавство України передбачає, певною мірою, пасивну роль заявника (стягувача) в процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини. Його роль не є ключовою, і незалежно від його дій або бездіяльності рішення Європейського суду з прав людини має бути виконаним державою(ами)-відповідачем(ами). Проаналізовано сучасний стан виконання рішень Європейського суду з прав людини з провідних справ щодо України. Встановлено, що Україна стала першою державою щодо якої Суд визнав виконання пілотного рішення («Юрій Миколайович Іванов проти України») незадовільним і поновив розгляд аналогічних справ. Визначено основні проблемні напрями, на які має звернути увагу державна влада України, це: розробка і прийняття загальної стратегії виконання рішень національних судів; реформування кримінального процесу

і забезпечення незалежності й безсторонності суддів; здійснення заходів щодо запобігання і боротьби із зловживаннями владою правоохоронними органами і гарантування ефективного розслідування за заявами про такі зловживання. Парламентські структури, що будуть задіяні у здійсненні парламентського контролю, особливу увагу мають приділяти загальним заходам, які мають бути вжиті на виконання пілотних та квазіпілотних рішень, а також рішень у провідних справах.

Обґрунтовано необхідність застосування системного підходу до законодавчого забезпечення і практики виконання рішень Європейського Суду з прав людини. У цьому сенсі важлива узгодженість між, так званими, «точковими» законопроектами щодо внесення змін у відповідне діюче законодавство. У зв'язку із проектом запровадження в Україні парламентського контролю щодо виконання рішень та застосування практики Суду, необхідно визначити дієві механізми впливу Верховної Ради України у випадках виявлення порушень у процесі виконання рішень Суду, наприклад, у випадках недодержання строків виконання рішень.

ВИСНОВКИ

Найсуттєвішими результатами дисертаційного дослідження, що дозволяють вирішити наукову проблему, пов'язану із розробкою концепції процесуального права Ради Європи є наступні висновки:

1. Систематизація і аналіз наукової літератури та інших джерел, що складають теоретичну основу дослідження міжнародного процесуального права та процесуального права Ради Європи вказують на відсутність комплексних досліджень процесуального права Ради Європи.

2. Створення концепції процесуального права Ради Європи зумовило застосування основних підходів (аксіологічного, антропологічного та цивілізаційного) і методів (системного та функціонального), які у сукупності з іншими методами (порівняльно-правовим, формально-юридичним, герменевтичним, синергетичним, семіотичним та ін.) склали світоглядну основу і методологію дослідження.

3. Концепція міжнародного публічного процесуального права формується із значним запізненням по відношенню до міжнародного публічного матеріального права. Тому й основні етапи його формування не співпадають із етапами формування міжнародного публічного права у його матеріальній частині. Наприкінці XX – на початку XXI ст. поступово відбувається зміна концепту міжнародного процесуального права від ототожнення його із міжнародним судовим процесом до розуміння міжнародного процесуального права як самостійної правової цілісності. Виділено дві епохи історії розвитку міжнародного (публічного) процесуального права: 1) епоха розвитку міжнародного арбітражу

(зародження міжнародного процесуального права) (період від IV ст. до н.с. до 1922 р.); 2) епоха формування міжнародного процесуального права як правової цілості, яка включає два етапи: 1) від утворення Ліги Націй та Постійної палати міжнародного правосуддя (1922 р.) до утворення ООН та Міжнародного суду ООН (1945 р.); 2) від утворення ООН до теперішнього часу.

4. На теперішньому етапі розвитку право Ради Європи не виділилося у самостійну правову систему. Право Ради Європи є невід'ємною частиною міжнародного права, воно утворюється і функціонує на підставі основних принципів і норм міжнародного права, що підтверджується правовим статусом і багаторічною практикою Ради Європи. Спеціальний правовий режим Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дає підстави для виділення права Ради Європи в особливу підсистему міжнародної правової системи. Проте комплекс норм і принципів статутного, договірної та звичаєвої, інституційного і прецедентного права складають нормативну основу – систему права Ради Європи.

5. Наукова позиція щодо ототожнення міжнародного судового (юрисдикційного) процесу і міжнародного процесуального права суперечить загальнофілософському розумінню процесу як комплексу послідовних дій або послідовних, органічно взаємопов'язаних явищ, що змінюють одне одного. Міжнародний правовий (юридичний) юридичний процес має розглядатися як послідовна зміна будь-яких правових явищ, станів, що виникають у міжнародно-правовому житті. У міжнародному праві поняття «правові процедури» і «правовий процес» мають співвідноситися на основі розуміння їх деталізації.

6. Розуміння процесуального права Ради Європи у вузькому сенсі обмежується рамками судового процесу. Судовий процес у Раді Європи – це комплекс правових процедур, які регулюють розгляд і вирішення правового спору в Європейському суді з прав людини або Адміністративному трибуналі Ради Європи, та спрямовані на здійснення контролю за виконанням державами своїх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод або здійснення контролю за виконанням службових правил органами Ради Європи відповідно. Правовий процес у Раді Європи – це стадійна послідовність правових процедур, що у сукупності спрямовані на досягнення правової мети. Правові процедури с рівнем деталізації процесу, на якому відбувається регулювання одиничного процесуального правовідношення між суб'єктами права Ради Європи.

У широкому сенсі процесуальне право Ради Європи – це правова цілісність, що ґрунтується на системі правових нормативів та цінностей, і складається з упорядкованих процесуальних норм і принципів, які регулюють процесуальні правовідносини у рамках правотворчого і правореалізаційного процесів у Раді Європи.

7. Систему принципів процесуального права Ради Європи складають: загальні принципи права; основні принципи міжнародного права; загальні принципи процесуального і матеріального права Ради Європи; спеціальні принципи процесуального права Ради Європи. Спеціальні принципи процесуального права і закріплені в процесуальних договірних, звичаєво-правових джерелах або джерелах прецедентного права Європейського суду з прав людини основні засади правотворчого і правореалізаційного процесів, звернені до їх учасників. Спеціальні принципи процесуального права Ради Європи виражають його сутність, спрямованість і визначають зміст процесуальних форм механізму правового регулювання Ради Європи. Спеціальні принципи процесуального права Ради Європи можна класифікувати на: 1) спільні принципи правотворчості й правореалізації; 2) спеціальні принципи правотворчості й правореалізації; 3) окремі спеціальні принципи, що застосовуються в рамках різних видів правового процесу Ради Європи.

В останній групі спеціальних принципів, які застосовуються в рамках різних видів правового процесу Ради Європи, найбільш усталеною є система процесуальних принципів судового процесу. У загальному вигляді вона включає принципи судочинства, принципи правосуддя, що функціонально пов'язані із судочинством, та принципи правотворчості Європейського суду з прав людини. В свою чергу серед принципів правотворчості ЄСПЛ можна виділити два підвиди: 1) принципи тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і 2) принципи, що застосовуються при обґрунтуванні рішень Європейського Суду з прав людини.

8. Залежно від джерел їх закріплення норми процесуального права Ради Європи поділяються на три групи 1) норми статутного характеру; 2) договірні та звичаєві норми; 3) прецедентні норми (або норми прецедентного права); 4) норми інституційного права.

Залежно від функцій, які виконують норми процесуального права Ради Європи, їх розподілено на п'ять груп: 1) процесуальні норми, що регулюють правотворчий процес у Раді Європи (зовнішню і внутрішню правотворчість); 2) процесуальні норми, що регулюють установчий процес (питання членства, питання формування і реформування інституційної системи Ради Європи; 3) процесуальні норми, що регулюють судовий процес у Раді Європи; 4) процесуальні норми, що регулюють порядок моніторингу виконання зобов'язань держав – членів Ради Європи; 5) процесуальні норми, що регулюють порядок імплементації матеріальних норм права Ради Європи до національних правових систем держав-членів. Предметом регулювання процесуальних норм права Ради Європи є процесуальні відносини. Процесуальні відносини – це правовий зв'язок суб'єктів (учасників) правотворчості і правореалізації у Раді Європи, який полягає у набутті та здійсненні їх прав та обов'язків.

Функціональна структура процесуального права Ради Європи – це внутрішня організація системи процесуального права Ради Європи, яка характеризується особливими зв'язками та порядком взаємодії між його функціональними елементами: типами правового процесу, видами правового процесу і правовими процедурами. Додержуючись цього визначення в процесуальному праві Ради Європи, виділяємо два основні елементи (у формі виконуваних функцій): правотворчість і правореалізація. Вони перебувають на вищому рівні організації функціональної структури права Ради Європи. Правотворчий процес є більш однорідним, порівняно з процесом правореалізації. Похідні елементи правореалізаційного процесу є достатньо диференційованими і здатні існувати (здійснюватися як процес) відносно автономно. «Функціональна структура права» – є найбільш точним терміном, який характеризує процесуальне право Ради Європи, в основу структуризації якого покладений функціональний підхід. Тому вважаємо доцільним упровадити цей термін до категоріального апарату міжнародного процесуального права.

Система функцій правотворчого процесу включає: новелізаційну функцію, функцію усунення (заповнення) прогалин у праві Ради Європи; функцію деталізації (конкретизації) права Ради Європи.

Система функцій правореалізації включає: функції формування складу Організації; формування і реформування інституційної системи Ради Європи – здійснюються в рамках установчого процесу; функції збору, спостереження, вивчення, аналізу та контролю зобов'язань держав – здійснюються в рамках процесу моніторингу; функція впровадження норм права Ради Європи в національні правові системи держав-членів – здійснюється в рамках імплементаційного процесу; охоронна функція, контрольна функція, функція судочинства, новелізаційна функція судової правотворчості – здійснюються в рамках судового процесу.

9. Зовнішній правотворчий процес виконує функції новелізації права Ради Європи; усунення (заповнення) прогалин у праві Ради Європи; деталізації (конкретизації) права Ради Європи. Функція новелізації значною мірою здійснюється у квазіправотворчому процесі. У результаті зовнішньої правотворчості створюються акти, дія яких орієнтована назовні, тобто акти, які регулюють відносини між державами – членами Ради Європи, або адресовані державам – членам Ради Європи, або регулюють відносини між Радою Європи й іншими суб'єктами міжнародного права і міжнародних відносин.

10. Внутрішня правотворчість Ради Європи спрямована на виконання двох основних функцій: врегулювання налагодженого та ефективного порядку роботи статутних органів і спеціалізованих установ; створення умов для здійснення зовнішньої правотворчості. У результаті внутрішньої правотворчості Ради Європи приймаються правила процедури статутних органів і спеціалізованих установ, фінансові й адміністративні рішення.

11. У процесі прийняття рішень статутними органами Ради Європи застосовуються три правила: консенсус, однастайність і правило більшості. Комітет Міністрів застосовує всі ці правила прийняття рішень. Приймаючи рішення, Комітет Міністрів має тенденцію якомога частіше застосовувати правило консенсусу за умов дотримання таких вимог: 1) підтримка рішення більшістю, що беруть участь у його прийнятті; 2) відсутність заперечень проти прийняття рішення з боку хоча б одного з учасників. На відміну від Комітету Міністрів, правило консенсусу і однастайності для Парламентської Асамблеї не діють і всі рішення приймаються простою або кваліфікованою більшістю голосуючих представників.

12. Установчий процес в Раді Європи – це комплекс правових процедур, що регламентують: порядок наділення Ради Європи державами-засновницями міжнародною правосуб'єктністю; створення, організацію діяльності та реформування системи статутних органів, спеціалізованих установ; складання і розподілення бюджету Організації з метою підтримання її життєздатності та ефективності. Установчий процес в Раді Європи є триваючим процесом і включає три основні етапи: 1) наділення Ради Європи державами-засновницями міжнародною правосуб'єктністю відповідно до установчого договору (створення Ради Європи); 2) створення та організація діяльності системи статутних органів, спеціалізованих установ, складання і розподілення бюджету Організації; 3) реформування інституційної системи, підтримання її життєздатності та ефективності.

13. Нововведені процедури Європейського суду з прав людини, що спрямовані на запобігання та усунення системних/структурних порушень прав людини та зменшення кількості явно неприйнятних заяв, свідчать про втілення принципу *minimis non curat praetor*. Запровадження процедурних новацій у судовий процес ЄСПЛ не тільки сприяє підвищенню ефективності розгляду справ, а й впливає на вдосконалення відповідних процедур моніторингу виконання рішень Страсбурзького суду.

Судова правотворчість є невід'ємною частиною судового процесу і має низку специфічних характеристик. Правотворчість в Європейському суді з прав людини не врегульована ані правилами Регламенту Суду, ані іншими нормами права Ради Європи. Вона здійснюється на основі загальних і спеціальних принципів права Ради Європи, насамперед принципів тлумачення Конвенції та принципу свободи суддівського розсуду (*the margin of appreciation*). Методологію правотворчості Страсбурзького суду зумовлюють: конструкція статей Конвенції; наявність або відсутність усталеного прецедентного права Суду; наявність або відсутність загальноєвропейського консенсусу, необхідність здійснення правотворчості поетапно; можливість додання спільної або окремої думок суддів або декларації про незгоду з рішенням більшості та ін.

Провідну роль у додержанні послідовності та узгодженості прецедентного права Суду відіграє його Велика палата. Суд додержується

так званої «обмеженої доктрини *stare decisis*», яка передбачає прийняття наступних рішень з можливістю відхилення від усталеного прецедентного права. Відхилення від усталеного прецедентного права (палатою Суду або Великою палатою) зумовлені забезпеченням тлумачення положень Конвенції у світлі сучасних умов та забезпечення їх практичним ефектом на момент прийняття рішення. Таким чином, принцип еволюційного тлумачення Конвенції а також неможливість визначення меж її тлумачення є основними причинами, які, в переважній більшості випадків, впливають на непослідовність прецедентного права Європейського суду з прав людини. При цьому рішення Великої палати, які не підлягають перегляду, містять принципи та основні поняття, від яких Суд не відхилятиметься у майбутніх рішеннях, доки вони знов не будуть переглянуті.

14. Правовий процес Ради Європи інтенсивно розвивається і вдосконалюється, що сприяє формуванню та відокремленню його нових видів. Процес моніторингу Ради Європи є одним з таких видів. Процес моніторингу у Раді Європи – це комплекс регулярних процедур, що регламентують порядок нагляду, вивчення, аналізу, оцінки, нагадування та прогнозування і контролю, які здійснюються органами та спеціалізованими установами Ради Європи з метою відстеження виконання державами-членами взятих на себе зобов'язань; усунення і запобігання їх порушенням та зміцнення демократичної стабільності в Європі. Розмежування функцій міжнародного контролю і міжнародного моніторингу свідчить, що вони не є співпадаючими поняттями. Міжнародний контроль може мати як самостійне значення, так і виступати однією з функцій міжнародно-правового моніторингу.

Особливим механізмом моніторингу є моніторинг виконання рішень Європейського суду з прав людини. Основоположними принципами нових методів роботи щодо моніторингу за виконанням рішень є: 1) принцип субсидіарності, відповідно до якого відповідальність за виконання рішень Суду лежить на державі. Нагляд за виконанням рішень є колективною відповідальністю держав-членів і Комітету Міністрів; 2) принцип безперервності, відповідно до якого моніторинг виконання рішень Суду здійснюється в безперервному режимі (окремо від розкладу засідань з прав людини (DH)); 3) двоєдиний підхід (*twin-track approach*) справи розподіляються на дві паралельні й взаємопов'язані процедури: стандартна процедура (спрощена), яка є нормою, і розширена процедура.

15. Процес імплементації права Ради Європи – це комплекс спеціальних правових та організаційних механізмів і процедур, спрямованих на засвоєння цінностей та введення до національних правових систем держав-членів норм і принципів права Ради Європи. Імплементація є спеціальним процесом і видом правореалізаційного процесу. Імплементація виконує функцію впровадження норм міжнародного права в національну правову систему.

Найбільш ефективними механізмами імплементації норм і принципів Ради Ради Європи вважаємо заохочувальні і контрольні механізми, а саме програмну імплементацію, інші форми матеріально-технічної допомоги та контрольні конвенційні механізми. Серед контрольних конвенційних механізмів окреме місце посідає контрольний механізм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Забезпечення його ефективності відбувається на основі спільної відповідальності Комітету Міністрів і держав – членів Ради Європи.

16. Договори Ради Європи є основним джерелом загальноєвропейських цінностей, принципів Організації, стандартів і норм у сфері демократії, верховенства права і захисту прав людини. Їх ефективна імплементація означає поширення цих цінностей, принципів, стандартів і норм в Україні. Необхідно запровадити низку заходів щодо підвищення ефективності імплементації договорів Ради Європи до правової системи України.

По-перше, принципові питання співвідношення міжнародного і національного права України мають бути визначені конституційними нормами. Такими принциповими питаннями є: порядок набрання чинності міжнародних договорів на території України; можливість безпосереднього застосування судами міжнародних договорів (самовиконуваність міжнародних договорів); місце міжнародних договорів у системі джерел права України (для цього конституційними нормами має бути закріплена система джерел права України).

По-друге, необхідно усунути законодавчі колізії щодо дії міжнародних договорів України.

По-третє юридична експертиза проєктів законів і підзаконних актів має проводитися не тільки на предмет їх відповідності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а й положенням інших договорів Ради Європи, до яких приєдналася Україна.

По-четверте, для ефективного застосування договірних норм Ради Європи необхідно вживати заходів щодо популяризації джерел права Ради Європи серед працівників державної влади і громадянського суспільства (у формі тренінгів, круглих столів, семінарів, конференцій тощо).

По-п'яте, у системі вищої юридичної освіти необхідно запровадити викладання курсу «Право Ради Європи», який має дати майбутнім правознавцям системні знання про джерела права Ради Європи, їхню роль і місце в правовій системі України.

По-шосте, вагоме значення в реалізації договірних норм права Ради Європи в Україні має співпраця державних органів влади, наукових, освітніх установ і громадських організацій з Офісом Ради Європи в Україні. Одним із таких напрямів співробітництва є реалізація Плану дій Ради Європи для України.

17. Важливим є комплексний підхід до вирішення теоретичних і практичних проблем застосування практики і виконання рішень

Європейського суду з прав людини в Україні. Заходи мають бути спрямовані на: надання спеціальної освіти та підвищення кваліфікації фахівців-правників; підвищення правової культури громадян; здійснення парламентського контролю за виконанням рішень і застосуванням практики Страсбурзького суду; вживання спеціальних заходів щодо відповідності українського законодавства не тільки нормам Конвенції, а й прецедентному праву Європейського суду з прав людини; та ін. Застосування прецедентного права Європейського суду з прав людини в правозастосовній практиці України має відбуватися поетапно. На нинішньому етапі показником ефективності застосування цієї практики є вжиття загальних заходів, рекомендованих у рішеннях Суду, що виявляють системні/структурні недоліки в українській правовій системі; запобігання, таким чином, надходженню повторюваних заяв; підписання та ратифікація Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; активне використання можливості досягти дружнього врегулювання спору за заявами, що надійшли до Суду; використання всіх можливих національних превентивних заходів, які мають зменшити надходження явно неприйнятних заяв до Суду; перевірка законодавства на відповідність нормам Конвенції і прецедентного права Суду. Наступним етапом має бути системне й узгоджене застосування усталеного прецедентного права Суду в судовій та адміністративній практиці. Останній етап – постійний моніторинг законодавства та відстеження динаміки розвитку прецедентного права Європейського суду з прав людини. Всі ці заходи взаємопов'язані, багато з них спрямовані одночасно на підвищення ефективності правозастосовної діяльності й виконання рішень Страсбурзького суду.

18. Вдосконалення процесу виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні має відбуватись на основі системного підходу. У цьому сенсі важлива узгодженість між, так званими, «точковими» законопроектами щодо внесення змін у відповідне діюче законодавство. У зв'язку із проектом запровадження в Україні парламентського контролю щодо виконання рішень та застосування практики Суду, необхідно визначити дієві механізми впливу Верховної Ради України у випадках виявлення порушень у процесі виконання рішень Суду, наприклад, у випадках не додержання строків виконання рішень. Необхідно також чітко визначити процедуру вжиття додаткових заходів індивідуального характеру. Парламентські структури, що будуть задіяні у здійсненні парламентського контролю, особливу увагу мають приділяти загальним заходам, спрямованим на виконання пілотних та квазіпілотних рішень, а також рішень у провідних справах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких викладено основні результати дослідження

Монографія:

Анцупова Т. О. Процесуальне право Ради Європи: питання теорії і практики: монографія / Т. О. Анцупова. – О. : Фенікс, 2013. – 384 с.

Підручники і навчальні посібники:

1. Анцупова Т. О. Співробітництво Європейського Союзу з Радою Європи. Розділ 15, підрозділ 2 (С. 443 – 453) / Т. О. Анцупова // Право Європейського Союзу. Особлива частина : навч. посіб. / за ред. М. Р. Аракеляна, О. К. Вишнякова. – К. : Істина, 2010. – 528 с.

2. Анцупова Т. А. Право Совета Европы: схемы, таблицы, определения и комментарии : учеб. пособие (Раздел 1, подразделы 4, 9, 10, 14-16, 18-21; Раздел 2, подраздел 28; Раздел 4, подразделы 49, 55, 57; Раздел 6); (совместно Раздел 1, подразделы 6-8, 11-13, 17; Раздел 2, подразделы 26, 27; Раздел 3, подразделы 29-40; Раздел 4, подразделы 48, 51, 52, 56, 58-60, приложения) / М. А. Дамирли, Т. А. Анцупова. – О. : Феникс, 2007. – 294 с.

3. Анцупова Т. О. Правовий статус людини і громадянина у Європейському Союзі. Розділ 4 (С. 70-78) / Т. О. Анцупова, В. Є. Селезньов // Право Європейського Союзу : підруч. / за ред. О. К. Вишнякова. – О. : Фенікс, 2013. – 883 с.

4. Antsupova T. O. Council of Europe law: methodological manual / T. O. Antsupova. – Odesa : Feniks, 2012. – 126 p.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Анцупова Т. А. К проблеме определения понятия «Европейское право» / Т. А. Анцупова // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 24. – С. 81–87.

2. Анцупова Т. А. Співробітництво європейських міжурядових організацій на сучасному етапі розвитку європейської інтеграції / Т. А. Анцупова // Актуальні проблеми держави і права. – О. : Юрид. л-ра, 2005. – Вип. 25. – С. 563–566.

3. Анцупова Т. О. Міжнародне і європейське право: співіснування та взаємодія в умовах європейської інтеграції / Т. О. Анцупова // Український часопис міжнародного права. – 2007. – № 3. – С. 92–94.

4. Анцупова Т. О. Взаємодія міжнародного і європейського права в умовах інтеграції в Європі / Т. О. Анцупова // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – Спец. випуск № 3: Ідея права і держави. – 2007. – № 3. – С. 3–8.

5. Анцупова Т. А. Механизм правотворчества в рамках формирования правопорядка Совета Европы / Т. А. Анцупова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Вип. 49. – С. 263–269.

6. Анцупова Т. А. Новый этап в истории развития процессуального права Совета Европы / Т. А. Анцупова // Наукові праці ОНЮА. – О. : Юрид. л-ра, 2009. – Т. VIII. – С. 233–241.

7. Анцупова Т. А. Контрольный механизм к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: проблемы совершенствования / Т. А. Анцупова // Європейські студії і право : електронне наукове видання. – 2010. – № 1. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/>

8. Анцупова Т. О. Колізії у законодавстві України щодо виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини / Т. О. Анцупова // Європейські студії і право : електронне наукове видання. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/>

9. Анцупова Т. О. Періодизація історії міжнародного процесуального права / Т. О. Анцупова // Наукові праці НУ ОЮА. – 2010. – Т. IX. – С. 338–346.

10. Анцупова Т. О. Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини в правовій системі України (аналітичний огляд роботи міжнародної конференції) / Т. О. Анцупова // Європейські студії і право : електронне наукове видання. – 2011. – № 4 – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/>

11. Анцупова Т. О. Структурні недоліки у правовій системі України у контексті практики Європейського суду з прав людини / Т. О. Анцупова // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 62. – С. 483–488.

12. Анцупова Т. А. Система процесуальних норм права Ради Європи / Т. А. Анцупова // Право України. – 2012. – № 8. – С. 203–209.

13. Анцупова Т. А. Принцип *minimis non curat praetor* в деятельности Европейского суда по правам человека / Т. А. Анцупова // Європейське право. – 2013. – № 1-2. – С. 101–110.

14. Анцупова Т. А. Право Совета Европы: новая правовая система или подсистема международного права? / Т. А. Анцупова // Наукові праці НУ ОЮА. – О. : Юрид. л-ра, 2012. – Т. XI. – С. 38–47.

15. Анцупова Т. О. Роль заявника у процесі виконання рішення Європейського суду з прав людини / Т. О. Анцупова // Український часопис міжнародного права. – 2013. – Спецвипуск. Права людини. – С. 229–234.

16. Анцупова Т. О. Поняття та сутність міжнародно-правового моніторингу у контексті права Ради Європи / Т. О. Анцупова // Юридичний вісник. – 2013. – № 2. – С. 161–165.

17. Antsupova T. Membership in the Council of Europe: Evolution of Criteria / T. Antsupova // Central and Eastern European Legal Studies. – 2013. – № 1. – P. 7–16.

18. Анцупова Т. А. Правовой процесс и процедуры в Совете Европы: содержание понятий / Т. А. Анцупова // Евразийский юридический журнал. – 2013. – № 10 (65). – С. 89–92.

19. Анцупова Т. О. Система принципов судебного процесса в Совете Европы / Т. О. Анцупова // Право Украины. – 2013. – № 3. – С. 115–124.

20. Анцупова Т. О. Забезпечення послідовності прецедентного права Європейського суду з прав людини: роль Великої Палати / Т. О. Анцупова // Право України. – 2013. – № 10. – С. 162–169.

21. Анцупова Т. А. Поиск новых инструментов фильтрации неприемлемых жалоб в Европейский суд по правам человека / Т. А. Анцупова // Legea si Viata. – 2013. – № 12/2. – С. 11–13.

22. Анцупова Т. А. Актуальные вопросы членства и развития институциональной структуры Совета Европы / Т. А. Анцупова // Московский журнал международного права. – 2013. – № 4. – С. 152–167.

23. Анцупова Т. О. Становлення парадигми міжнародного процесуального права у пострадянській правовій науці / Т. О. Анцупова // Наукові праці НУ ОЮА. – 2013. – Т. XIII. – С. 47–56.

24. Анцупова Т. О. Створення експертно-консультативних центрів як засіб забезпечення дотримання прав людини, гарантованих ЄКПЛ / Т. О. Анцупова // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. – К. : Інститут міжнародних відносин, 2013. – Вип. 117. Ч. 1. – С. 81–86.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

1. Анцупова Т. О. Міжнародне і європейське право: проблеми співіснування в умовах європейської інтеграції / Т. О. Анцупова // Правове життя сучасної України : тези доповідей 9-ї звітної конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА. – О. : Фенікс, 2006. – С. 206–208.

2. Анцупова Т. О. Захист свободи віросповідання за допомогою механізмів Ради Європи / Т. О. Анцупова // Право, держава, духовність: Шляхи розвитку та взаємодії : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. – О. : Фенікс, 2006. – С. 259–262.

3. Анцупова Т. А. Правовые проблемы реформирования ЕСПЧ в соответствии с протоколом № 14 к ЕКПЧ / Т. А. Анцупова // Правове життя сучасної України : тези доповідей 11-ї звітної конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА. – О. : Фенікс, 2008. – С. 483–485.

4. Анцупова Т. А. Механизм правотворчества в рамках формирования правопорядка Совета Европы / Т. А. Анцупова // Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри : матер. міжн. наук. конф. – О. : Фенікс, 2008. – С. 20–22.

5. Анцупова Т. А. Процедура рассмотрения дел в Европейском суде по правам человека / Т. А. Анцупова // Європейський суд з прав людини: діяльність та здобутки : матер. міжн. конф. – О. : Фенікс, 2009. – С. 5–7.

6. Анцупова Т. О. Еволюція міжнародного процесуального права / Т. О. Анцупова // Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.). – О. : Фенікс, 2010. – С. 669–671.

7. Анцупова Т. О. Імплементация юрисдикционных актов Европейского суда з прав людини до правової системи України / Т. О. Анцупова // Міжнародні та національні механізми захисту прав людини: виклики сьогодення : матер. міжнародної науково-практичної конференції (8 квітня, 2011 р., м. Донецьк, Україна). – Донецьк : Сучасний друк, 2011. – С. 28–31.

8. Анцупова Т. А. Применение процедуры пилотных постановлений в практике Европейского Суда по правам человека / Т. А. Анцупова // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20–21 травня 2011 р.). – О. : Фенікс, 2011. – Т. 1. – С. 374–376.

9. Анцупова Т. О. Історія становлення та розвитку системи міжнародного судочинства / Т. О. Анцупова // Наукові читання, присвячені пам'яті В. М. Корецького : зб. наук. пр. – К. : Вид-во Європейського університету, 2011. – С. 211–216.

10. Анцупова Т. А. Роль Европейского Суда по правам человека в повышении эффективности применения его практики государствами-сторонами ЕКПЧ / Т. А. Анцупова // Динаміка розвитку міжнародних відносин України: історико-еволюційна, економічна, правова : матеріали Всеукр. науково-практ. конференції студентів і молодих вчених (м. Ужгород, 26–27 квітня 2012 р.) – Ужгород : ЗакДУ, 2012. – С. 47–50.

11. Анцупова Т. О. Правила процедури Ради Європи у контексті розвитку міжнародного публічного процесуального права / Т. О. Анцупова // Правове життя сучасної України : тези доповідей Міжнар. наук. конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу (м. Одеса, 21–22 травня 2012 р.). – О. : Фенікс, 2012. – С. 402–404.

12. Анцупова Т. А. Специальные процедуры ЕСПЧ, направленные на устранение и предотвращение системных нарушений прав человека и основных свобод / Т. А. Анцупова // Правове забезпечення ефективного виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. – О. : Фенікс, 2012. – С. 100–113.

13. Анцупова Т. О. Право Ради Європи як особлива підсистема міжнародного права / Т. О. Анцупова // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. третьої міжнародної наук. конф. – О. : Фенікс, 2012. – С. 571–574.

14. Анцупова Т. О. Роль юрисдикційних актів Європейського Суду з прав людини у правових системах держав-учасниць / Т. О. Анцупова // Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права : матеріали міжнар. наук. конф. 30 листопада 2012 р., м. Одеса. – О. : Фенікс, 2012. – Т. 1. – С. 450–451.

15. Анцупова Т. А. Динамика и последовательность практики Европейского суда по правам человека / Т. А. Анцупова // Формирование правосознания в гражданском обществе : матер. междунар. конф., 27 апреля 2013 г., г. Санкт-Петербург. – СПб., 2013. – С. 78–81.

16. Анцупова Т. А. Прецедентное право и практика Европейского суда по правам человека / Т. А. Анцупова // Правове життя сучасної України : тези доповідей 16-ї звітної конф. професорсько-викладацького і аспірантського складу ОНЮА. – О. : Фенікс, 2013. – С. 395–397.

17. Анцупова Т. О. Забезпечення послідовності та узгодженості практики Європейського суду з прав людини: роль Великої Палати / Т. О. Анцупова // Правове забезпечення ефективного виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : зб. наук. ст. – О. : Фенікс, 2013. – С. 93–104.

18. Анцупова Т. О. Процес моніторингу та постмоніторингового діалогу в Раді Європи / Т. О. Анцупова // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матер. третьої міжнародної наук. конф. – О. : Фенікс, 2013. – С. 478–481.

АНОТАЦІЯ

Анцупова Т. О. Процесуальне право Ради Європи: принципи, система, динаміка. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право – Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014.

Дисертація присвячена розробці концепції процесуального права Ради Європи. У роботі досліджено історію розвитку концепту та сучасну доктрину міжнародного процесуального права, яка характеризується розумінням міжнародного процесу у широкому і вузькому сенсах. На основі широкого розуміння процесуального права, визначено, що процесуальне право Ради Європи – це правова цілісність, що ґрунтується на системі правових нормативів та цінностей і складається з упорядкованих процесуальних норм і принципів, які регулюють процесуальні правовідносини у рамках правотворчого і правореалізаційного процесів у Раді Європи. У роботі

визначено співвідношення понять «правовий процес» і «правові процедури», систематизовано принципи і норми процесуального права Ради Європи. Виявлено функціональну структуру процесуального права Ради Європи. Виділено типи і види правового процесу у Раді Європи. Визначено та надано функціональну характеристику зовнішньої і внутрішньої правотворчості Ради Європи, а також установчого процесу, судового процесу, процесу моніторингу та процесу імплементації в Раді Європи.

Ключові слова: міжнародне процесуальне право, процесуальне право Ради Європи, правотворчість, установчий процес, судовий процес, процес моніторингу, процес імплементації, договори Ради Європи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.

АННОТАЦИЯ

Анцупова Т. А. Процессуальное право Совета Европы: принципы, система, динамика. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право – Национальный университет «Одесская юридическая академия». – Одесса, 2014.

Диссертация посвящена разработке концепции процессуального права Совета Европы. В работе исследована история развития концепта и современная доктрина международного процессуального права, которая характеризуется пониманием международного процесса в широком и узком смыслах. На основе широкого понимания процессуального права, определено, что процессуальное право Совета Европы – это правовая целостность, основанная на системе правовых нормативов и ценностей и состоящая из упорядоченных процессуальных норм и принципов, регулирующих процессуальные правоотношения в рамках правотворческого и правореализационного процессов в Совете Европы. В работе определено соотношение понятий «правовой процесс» и «правовые процедуры», систематизированы принципы и нормы процессуального права Совета Европы. Выявлена функциональная структура процессуального права Совета Европы. Выделены типы и виды правового процесса в Совете Европы. Разработаны определения и представлена функциональная характеристика внешнего и внутреннего правотворчества Совета Европы, а также учредительного процесса, судебного процесса, процесса мониторинга и процесса имплементации в Совете Европы.

Ключевые слова: международное процессуальное право, процессуальное право Совета Европы, правотворчество, учредительный процесс, судебный процесс, процесс мониторинга, процесс имплементации, договоры Совета Европы, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека.

SUMMARY

Antsupova T. O. The Council of Europe procedural law: principles, system, dynamics. – Manuscript.

The thesis for Doctor of Law Degree by speciality 12.00.11 – International Law. – National University “Odessa Academy of Law”. – Odessa, 2014.

The thesis presents research which attempts to conceptually comprehend the Council of Europe procedural law based on a wide approach towards understanding the international procedural law. Herewith the author suggests the Council of Europe law to be considered as a special subsystem for the international-legal system. The determination of the place of the Council of Europe Law in the international legal system contributed to the study of the “European Law” concept. It was established that the correct use of the term “European Law” to refer to an independent legal system has not yet found a proper argument. It is proved that the «European law» in the narrow sense – is the system of legal norms, principles and values of the European Union and the Council of Europe, where common principles and values as a basis for its narrow sense. The thesis structure reflects the fulfillment of the general goal and major objectives.

The author creates conceptual fundamentals of the Council of Europe procedural law (the conceptual and categorical apparatus, the system of principles and norms for the Council of Europe procedural law). The research relies on the studies in the field of general theory of law and the theory of international law while distinguishing between general and specific principles of the Council of Europe procedural law. The functional approach is used to systemize the norms of the Council of Europe procedural law.

On the basis of philosophical, broad understanding of procedural law, it has been determined that the Council of Europe procedural law – is the legal integrity, based on a system of legal values and consisting of ordered procedural legal norms and principles governing legal proceedings under the law-making process and realization of Council of Europe law.

It is proved that the understanding of the Council of Europe procedural law narrowly confined to the judicial process. The judicial process of the Council of Europe is a complex of legal procedures that govern the trial of the case before the European Court of Human Rights or the Administrative Tribunal of the Council of Europe. The judicial process of the Council of Europe is aimed at control the implementation by Member States of their obligations under the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms or control the performance of official rules by the Council of Europe, respectively.

The structure of the Council of Europe procedural law has been defined. The notion of “functional structure of the Council of Europe procedural law” is introduced following the functional approach. The main elements of this structure are distinguished and analyzed – the lawmaking and the realization

of law. Derivative elements of the lawmaking include the external and internal lawmaking processes of the Council of Europe. Whereas the constitutive, judicial, monitoring processes, as well as the process of implementation of the Council of Europe law into the Member States' national legal systems are considered to be derivative elements of the realization of Council of Europe law.

The theoretical and practical aspects of the Council of Europe law implementation in Ukraine have been analyzed. Implementation of international law (the Council of Europe law, in particular) is featured as a kind of realization of law process. The author analyzes the scientific and practical issues on the Council of Europe treaties implementation to the Ukrainian legal system, as well as legal support to the European Court of Human Rights' case law implementation and execution of judgments. The thesis equally presents the theoretical and practical issues on the Council of Europe procedural law.

Key words: the international procedural law, the Council of Europe procedural law, the law-making process, the constitutive process, judicial process, monitoring process, implementation process, Council of Europe treaties, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights.